

Наталя Будна, Тетяна Гладюк,
Світлана Заброцька, Наталія Шост

Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ

**Підручник
інтегрованого курсу
для 4 класу**
закладів загальної середньої освіти
У 2-х частинах

 БОГДАН

ЗМІСТ ПІДРУЧНИКА ВІДПОВІДАЄ

- **ДЕРЖАВНОМУ СТАНДАРТУ ПОЧАТКОВОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ;**
- **ТИПОВІЙ ОСВІТНІЙ ПРОГРАМІ, РОЗРОБЛЕНІЙ АВТОРСЬКИМ КОЛЕКТИВОМ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ О. Я. САВЧЕНКО.**

ОСОБЛИВОСТІ ПІДРУЧНИКА

- **ЦІЛІСНІСТЬ;**
- **РЕАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ;**
- **СТРУКТУРОВАНІСТЬ;**
- **УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ;**
- **ЕСТЕТИЧНІСТЬ;**
- **ЗРУЧНІСТЬ У КОРИСТУВАННІ;**
- **ІНТЕРАКТИВНІСТЬ.**

ЧАСТИНА 1

ЗМІСТ

Я — ЛЮДИНА4	Турбота кожного про культурну спадщину і довкілля.....44
Неповторність кожної людини.....4	Приклади правопорушень серед дітей та відповідальність за їх скоєння.....48
Життя людини — найвища цінність.....7	Соціальна роль людини...50
Безпека руху пішоходів. Сигнали регулювання дорожнього руху.....11	Гроші. Планування бюджету.....54
Види перехрестя. Рух майданами.....15	
Групи дорожніх знаків.....18	
Бажання та можливості. Вибір і досягнення мети 22	
	МІЙ ДІМ — ПЛАНЕТА ЗЕМЛЯ58
	Уявлення про Всесвіт та Сонячну систему.....58
Я СЕРЕД ІНШИХ ЛЮДЕЙ26	Сонце.....62
Роль спілкування в житті людини.....26	Планети Сонячної системи.....66
Культура поведінки. Правила етикету.....29	Земля — планета Сонячної системи.....70
Уникнення конфліктів з іншими людьми.....33	Добовий і річний рух Землі.....73
	Теплові пояси Землі.....77
Я В СУСПІЛЬСТВІ36	Місяць — природний супутник Землі.....81
Навіщо людині держава? Основні символи держави.....36	Сузір'я.....84
Мої громадянські права та обов'язки.....40	Чумацький Шлях — наша Галактика. Дослідження Всесвіту.....86
	Сторони горизонту.....91

Орієнтування на місцевості за Сонцем і місцевими ознаками...93	Як вулкани і землетруси змінюють земну поверхню.....120
Компас.....96	Погода. Прогноз погоди.....125
Зображення місцевості на плані.....99	Природні зони Землі.....127
Географічна карта.....102	Тихий океан.....129
Читання плану і карти з використанням умовних знаків і масштабу.....106	Атлантичний океан.....132
Океани, материки і частини світу.....108	Індійський океан.....136
Розселення людей на Землі. Кількість населення на нашій планеті.....111	Північний Льодовитий океан.....139
Форми земної поверхні.....114	Людина і Світовий океан.....142
Як змінюються форми земної поверхні.....117	Південний океан і Антарктида.....147
	Жива природа Південного океану і Антарктиди.....150
	Підсумовуємо разом.....155
	Використані джерела.....157

ЧАСТИНА 2

ЗМІСТ

МІЙ ДІМ — ПЛАНЕТА ЗЕМЛЯ (продовження)4	Будова річки. Рівнинні та гірські річки України.....72
Австралія.....4	Озера й болота України.....75
Рослинний і тваринний світ Австралії.....8	Моря України. Використання й охорона природних багатств водойм.....79
Африка.....13	Ґрунти України. Охорона ґрунтів.....83
Рослинний і тваринний світ Африки.....17	Природні зони України. Мішані ліси (Полісся).....86
Південна Америка.....24	Діяльність людей у зоні мішаних лісів. Охорона мішаних лісів.....89
Рослинний і тваринний світ Південної Америки.....28	Зона широколистяних лісів і лісостеп.....94
Північна Америка.....33	Діяльність людей у зоні лісостепу. Охорона лісостепу.....97
Рослинний і тваринний світ Північної Америки.....37	Степ.....100
Євразія.....42	Діяльність людей у зоні степу. Охорона степу.....104
Природа Євразії: арктичні пустелі й тундра.....47	Карпатські гори.....108
Природа Євразії: ліси.....51	Діяльність людей у Карпатських горах. Охорона природи Карпат.....113
Природа Євразії: степи й пустелі.....55	Кримські гори. Охорона природи Кримських гір.....116
	Мій край на території України.....122
ПРИРОДА УКРАЇНИ60	
Україна на карті світу. Карта України.....60	
Корисні копалини України.....64	
Водойми України: природні й штучні.....69	

158

ЛЮДИНА І ПРИРОДА126	Винаходи українців, які відомі світові.....144
Якою буває промисловість.....126	Співробітництво людей у галузі охорони довкілля, природних багатств.....147
Рослинництво.....130	Відпочинок на природі.....151
Тваринництво.....132	Підсумовуємо разом.....155
Чого ми вчимося у природі?.....137	Карта природних зон світу.....157
Винаходи 20-го століття, які змінили світ.....140	

ЗРУЧНІСТЬ У КОРИСТУВАННІ ПІДРУЧНИКА ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ – ПІКТОГРАМИ.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

	— поміркуй, виконай завдання, перевір себе		— скринька порад
	— попрацюй у парі		— прочитай
	— попрацюй у групі		— словничок
	— досліді		— підсумуй свої знання

У ПІДРУЧНИКУ РЕАЛІЗУЮТЬСЯ ПРИРОДНИЧА, ГРОМАДЯНСЬКА ТА ІСТОРИЧНА, СОЦІАЛЬНА ТА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ.

ОСВІТНІ ГАЛУЗІ

	— громадянська та історична		— природнича
	— соціальна і здоров'язбережувальна		

СТРУКТУРОВАНІСТЬ ПІДРУЧНИКА

Назва розділу

Освітні галузі

Я - ЛЮДИНА

Неповторність кожної людини

? Що таке неповторність людини?
 Цікаво влаштована природа: в ній усе прекрасне і незвичайне. Кожна її складова необхідна й важлива, має своє місце і призначення.
 Ти вже знаєш, що людина — невід’ємна частина природи, неповторна, як і всі інші організми.

Обговоріть, чим схожі зображені діти та чим відрізняються одне від одного.

4

Тема уроку

Освітні галузі

Назва розділу

Я СЕРЕД ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Роль спілкування в житті людини

? Яке значення у взаєминах людей має спілкування?
 Ти вже знаєш, що спілкування є однією з основних потреб людини.
 Із раннього дитинства ми прагнемо спілкуватися не лише з членами родини, але й з іншими людьми. Особливо з тими, кому можна довіряти, хто завжди зрозуміє та підтримає, на кого можна покластися в будь-якій життєвій ситуації.

Пригадайте, які правила спілкування ви знаєте. Розіграйте діалог «Знайомство з ровесником/ровесницею».

? Поміркуй, чому важливо вивчати іноземні мови.
 Міцна дружба — джерело довголіття, вважають учені. Як показали їхні дослідження, люди, в яких є хороші друзі, живуть довше за тих, у кого їх немає.

26

Тема уроку

ЗМІСТ КОЖНОЇ ТЕМИ СПРЯМОВАНИЙ НА ФОРМУВАННЯ СКЛАДОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ (ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК, ЦІННОСТЕЙ У СТАВЛЕННІ ДО ПРИРОДИ, СУСПІЛЬСТВА І САМОГО СЕБЕ).

Відпочинок на природі

Які небезпеки можуть підстерігати тебе під час відпочинку на природі?

Ти вже знаєш, що найкращий відпочинок — це перебування на природі. Походи до лісу, на річку, в гори зміцнюють здоров'я, відновлюють сили, поліпшують настрій. Однак довкілля приховує чимало небезпек. Щоб не трапилось біди, ніколи не вирушай у похід сам/сама або в компанії однолітків — з вами обов'язково повинні бути дорослі.

Обговоріть, чому важливо запам'ятовувати дорогу, об'єкти природи, що трапляються на шляху; звертати увагу, з якого боку світить сонце.

Відпочинок у лісі дарує людям радість від спілкування з живою природою. Але поводитися там треба дуже обережно.

Тобі відомо, що дикі або здичавілі тварини становлять загрозу здоров'ю і навіть життю людини. Намагайся уникати зустрічей з лісовими мешканцями і в жодному разі не займай їхніх малят. Захищаючи потомство, навіть миролюбні істоти стають агресивними.

Зустрівши змію, краще обійди її стороною. Якщо змія скручується кільцями — вона готується до нападу. Різко відступай від неї вбік. В інших випадках стій і не рухайся, щоб змія заспокоїлася і відповзла.

Ще одна серйозна проблема — бродячі собаки.

Актуалізація опорних знань

Основний текст

Ілюстрації

Дмитрику, а що робити, коли зустрінеш бродячого собаку?

Помітивши бродячого пса, зупинися, не роби різких рухів. Задкуючи, поволі відступай до дерева. Ніколи не повертайся до собаки спиною! Якщо собака напав, відбивайся палицею або будь-яким предметом, що потрапив під руки. Намагайся вдарити пса у найвразливіше місце — ніс.

Запам'ятай: будь-яка тварина може бути небезпечною!

Розкажіть, чому не можна збирати гриби та ягоди без дозволу дорослих.

Справжнім лихом для всього живого є лісова пожежа, яку можуть спричинити недбало кинутий тліючий сірник або незагашене багаття.

Поміркуй, яких правил треба дотримуватися, розкладаючи вогнище.

- Не розпалюй багаття у спекотну й вітряну погоду.
- Вибирай місце для багаття якомога далі від сухої трави, моху, листя та всохлих дерев.
- Не залишай вогнище незагашеним. Обов'язково залий жар водою і присип землею.

Завдання

Якщо спалахнула сильна пожежа, втікай ярами, галявинами, рухаючись проти вітру. Прикрий рот і ніс хустинкою, рушником, подолом сукні чи сорочки.

Ти знаєш, що погода мінлива. Перебуваючи на природі, не забувай про безпечну поведінку під час грози.

Пригадайте правила поведінки та змодельуйте ситуації, якщо гроза застала вас:

1 група — у лісі; 2 група — на відкритій місцевості;
3 група — у горах; 4 група — біля водойми.

Ігри та розваги на свіжому повітрі допомагають зміцнити організм, позитивно впливають на емоційний стан людини. Однак під час розваг пам'ятай про обережність, щоб випадково не заподіяти шкоду собі чи іншим. Якщо внаслідок нещасного випадку ти отримав/отримала серйозну травму, необхідно звернутися до лікаря.

При незначних пошкодженнях (синці, гүлі, порізи, забійні рани) умій надати першу допомогу сам/сама.

- Якщо ти набив/набила синець або гүлю, приклади до травмованого місця щось холодне.
- Якщо порізався/порізалася, промий ранку холодною кип'яченою водою або перекисом водню.

- Змасти краї ранки йодом, зеленкою чи антисептичною маззю.
- Забинтуй або заклей ранку бактерицидним пластрем.

Твоя аптечка

Перевір себе

1. Чому небезпечно ходити на природу без супроводу дорослих?
2. Назви основні правила безпеки під час відпочинку на природі.
3. Які медичні засоби обов'язково повинні бути в твоїй аптечці?

Підсумуй свої знання

- До лісу, на річку, в гори тощо можна ходити тільки разом із дорослими.
- Перш ніж вирушити в похід, необхідно пригадати правила безпечної поведінки на природі в різних ситуаціях.
- У поході треба бути уважним/уважною, щоб не заблукати та не наражати себе на небезпеку.

Ми, Дмитрик і Наталочка, бажаємо тобі провести літній відпочинок весело, цікаво, з користю для здоров'я.

Завдання для перевірки

Підсумки з теми

Завдання для роботи в групах

ДОСТУПНІСТЬ, НАУКОВІСТЬ ЗМІСТУ

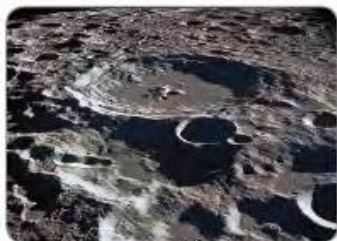
Сонце, Місяць і зорі називають **небесними**, або **космічними тілами**. У Всесвіті безліч небесних тіл, які відрізняються формою, розмірами, температурою поверхні та іншими ознаками. Наша планета Земля теж космічне тіло, яке входить до складу Сонячної системи.

Відстань від Землі до Місяця майже у 400 разів менша, ніж від Землі до Сонця.

На поверхні Місяця є гори, рівнини й западини — кратери, утворені внаслідок падіння метеоритів.

Порівняльні розміри Землі і Місяця

Кратери Місяця

Однією з найпоширеніших галузей тваринництва в Україні є **скотарство** — розведення великої рогатої худоби, зокрема корів. У кожній місцевості розводять ту породу, яка найкраще пристосована до певних природних умов. Молочні та м'ясомолочні породи корів дають високі надії молока там, де пасовища багаті соковитими лучними травами. А м'ясні породи розводять у південніших регіонах країни, адже їм достатньо сухої степової рослинності.

А я дізнався, що Місяць обертається навколо своєї осі, навколо Землі й разом із нашою планетою навколо Сонця. Один оберт навколо Землі й навколо своєї осі він здійснює за той самий час, тому Місяць завжди повернутий до Землі одним боком.

? **Поміркуй**, чому вигляд Місяця на небі постійно змінюється.

Місяць світиться лише відбитим сонячним світлом, тому на небі видно лише його освітлену частину. Яки природний супутник нашої планети сам випромінював світло, ми завжди бачили б його кулястим. Видимі із Землі форми Місяця називають **фазами**. У фазу нового Місяця його не видно, диск повністю темний. У фазу повного Місяця його диск цілком освітлений.

Мудре прислів'я стверджує:
«Куди не заглядає сонце, туди часто заглядає лікар».

Звичайно, адже сонячне проміння підвищує опірність організму захворюванням на туберкульоз, малокрів'я, запальні процеси. Під дією сонця в шкірі людини утворюється вітамін D, вкрай необхідний для росту і розвитку організму.

РЕАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ТА ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПІДХОДІВ

Досліди, які дорожні знаки є поблизу твоєї школи.

Дізнайся з додаткових джерел, як ішли до своєї мети відомі люди.

Визнач опівдні за Сонцем, у якому напрямі від твого будинку розташовані школа, магазин, автобусна зупинка.

Знайди в інтернет-джерелах інформацію (на вибір):
 1) як українці у давнину називали високосні роки;
 2) у які народні прикмети, пов'язані із високосним роком, вірили наші предки.

Дослідження

Дізнайся із додаткових джерел, у скільки разів Місяць менший від Сонця.

Досліди, жінки яких національностей побували в космосі.

Айлін Коллінз

Мей Джемисон

Разом із дорослими ввечері в ясну погоду розглянь зоряне небо. Знайди сузір'я Великий і Малий Віз та Полярну зорю. Виготов моделі сузір'їв (пластилін, сірники).

Досліди, з якого боку листя та гілки дерев густіші й довші, а кора світліша.

Знайди в додаткових джерелах інформацію про те, якими уявляли Землю і Всесвіт прадавні слов'яни.

Визнач за допомогою компаса: де в класі північ, південь, захід, схід; у якому напрямі від твоєї парти розташовані вікна, двері, класна дошка. Для цього виконай такі дії.

1. Поклади компас на рівну поверхню, наприклад, на долоню або на парту.
2. Відтягни фіксатор, щоб стрілка змогла вільно рухатися. Почекай, допоки вона не зупиниться.
3. Поверни корпус компаса так, щоб синій кінець стрілки став навпроти позначки Пн., а червоний — навпроти позначки Пд. Тоді синій кінець стрілки покаже на північ, червоний — на південь, напис Сх. — на схід, а позначка Зх. — на захід.

Знайди і покажи на глобусі вісь, Північний полюс, Південний полюс, екватор, Північну та Південну півкулі.

Знайдіть і покажіть на фізичній карті півкуль Північну Америку. У яких півкулях розташований материк? Які океани його омивають? Які форми земної поверхні переважають на континенті? Які тут є водойми?

Виконай дослідження (за вибором):

- 1) підготуй повідомлення про одну з тварин Австралії;
- 2) дізнайся, чому кролі стали стихійним лихом для цього континенту;
- 3) чому кенгуру та ему є символами Австралії.

Попрацюй із фізичною картою України.

1. Уважно розглянь фізичну карту України. Прочитай масштаб. Що він означає?
2. Знайди і покажи кордони України. Як вони позначені?
3. Визнач, з якими державами межує Україна.
4. Розглянь умовні знаки на карті. Що вони означають?
5. Спробуй розповісти про Україну за фізичною картою.

Визнач за допомогою фізичної карти України, які нерудні корисні копалини є на території нашої держави. Як позначають їх родовища на карті?

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Виконай проєкт «Чому ліси називають легенями планети?».

1. Використовуючи різноманітні джерела, дізнайся, яке значення мають ліси в природі та яких заходів уживає людство для їх збереження.
2. Добери ілюстрації і підготуй повідомлення (презентацію).

Попрацюй над проєктом «Водойми рідного краю».

1. Дізнайся, які водойми є у твоєму краї, як впливає на їхній стан господарська діяльність людини та які заходи здійснюються з метою їх охорони.
2. Добери ілюстрації та підготуй повідомлення (презентацію).

Виконай навчальний проєкт «Продукція місцевого виробництва».

1. Дізнайся, які промислові підприємства є у твоєму краї. До яких галузей промисловості вони належать? Люди яких професій на них працюють? Яку продукцію виробляють? Яку сировину використовують?
2. Добери ілюстрації та підготуй презентацію.

Дослідить: 1 група — способи заощадження води (вдома, у школі); 2 група — способи заощадження електроенергії (вдома, у школі); 3 група — повсякденні звички, які допоможуть зменшити кількість побутового сміття (відходів).

РОБОТА З ІНФОРМАЦІЄЮ

? Розкажи за поданими ілюстраціями, якими уявляли Землю і Всесвіт давні люди.

Уявлення про Землю і Всесвіт: стародавніх індійців (а), жителів океанського узбережжя (б), стародавніх єгиптян (в)

? Розгляньте світлини. Встановіть відповідність між рукотворними об'єктами та об'єктами живої природи, які надихнули винахідників.

? Розгляньте зразок сімейного бюджету. Проаналізуйте таблицю і розкажіть, які грошові доходи та витрати цієї сім'ї. Поділіться своїми враженнями від спільної роботи.

Сімейний бюджет

Доходи	Витрати
Прибуток від підприємницької діяльності тата	<ul style="list-style-type: none"> • На харчування • На одяг та взуття • На оплату комунальних послуг, транспорт • На навчання, гуртки та лікування • На книги, іграшки • На відвідування кінотеатрів, музеїв • На відпочинок, туристичні поїздки
Заробітна плата мами	
Стипендія сина	
Пенсія бабусі	
Пенсія дідуся	
Овочі та фрукти, вирощені на власному городі	

? Досліді за допомогою діаграми, який материк найбільший за площею, а який — найменший.

Розподіл площі суходолу за материками

? Розкажіть за поданою схемою, як змінюється вигляд Місяця із Землі у різні фази.

Фази Місяця

? Прочитайте і обговоріть, хто з подруг досягнув своєї мети. Чому іншій дівчинці це не вдалося?

Іринка та Оленка займалися фігурним катанням. Увесь свій вільний час дівчатка тренувалися. Обидві вирішили здобути спортивний розряд.

Але минуло небагато часу — і ставлення подруг до улюбленого виду спорту стало різним. Оленка дедалі частіше чула від подруги: «Мені сьогодні хочеться відпочити...», «Я втомилася, на заняття не піду!...».

Наступного року одна дівчинка одержала спортивний розряд, а інша заздрісно сказала: «Яка ти щаслива! Мені теж цього хотілося, та ось... не вийшло».

? Пригадайте, які права мають діти. Яке право, на вашу думку, найголовніше?

Емблема Організації Об'єднаних Націй

Права дітей захищені законодавчо. Так, ще в 1989 році було складено Конвенцію ООН про права дитини. В Україні вона діє з 1991 року. Текст Конвенції сьогодні розміщено в Інтернеті. Кожна дитина має знати свої права і вміти їх захистити.

Окрім прав, діти також мають обов'язки. Наприклад, обов'язком дитини є навчання.

СИСТЕМА ЗАВДАНЬ РІЗНОГО РІВНЯ СКЛАДНОСТІ

? Перевір себе

1. Як визначити сторони горизонту за Сонцем?
2. Розкажи, як орієнтуватися за місцевими ознаками в природі.
3. Доведи Наталочці й Дмитрикові, що вміння орієнтуватися на місцевості дуже важливе для кожної людини.

Поміркуйте, чи завжди сонячні промені корисні для здоров'я людини. Пригадайте правила прийому сонячних ванн.

Прочитайте поради працівника служби надзвичайних ситуацій. Обговоріть, чому цих порад потрібно обов'язково дотримуватись.

- Ніколи не панікуйте під час землетрусу.
- Якщо землетрус застав вас у будинку — негайно покиньте його. Швидко вибігайте сходами, не користуйтеся ліфтом.
- На вулиці йдіть у безпечне місце: на площу, широкую дорогу, спортивний майданчик тощо — головне, якнайдалі від будівель, електричних стовпів, огорож, мостів.
- Якщо під час землетрусу ви залишились у квартирі вище другого поверху, знайдіть безпечне місце: станьте в отворі дверей або внутрішньому кутку кімнати; залізьте під стіл, голову прикрийте руками.
- Стояти під час землетрусу біля вікон чи на балконі, ховатися у будівлях і підвалах небезпечно.

Доведіть, що небезпечним стихійним лихом є:

1 група — землетрус;

2 група — виверження вулкана.

Поділіться своїми враженнями від спільної роботи.

Поясни зміст прислів'я.

Не той пропав, хто в біду попав, а той, хто духом занепав.

Прочитайте назви птахів і сумчастих звірів австралійських лісів. Обговоріть: 1) чим подібні та чим відрізняються зображені птахи; 2) за якими ознаками сумчастих тварин відносять до звірів.

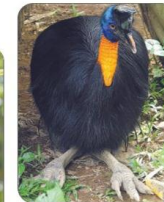
Тварини австралійських лісів

Райський птах

Какаду

Казуар

Деревний кенгуру

Коала

Сумчаста летяга

Пригадай, які служби можна викликати за номерами телефонів 101, 102, 103, 104, 112.

Складіть і запишіть пам'ятки про поведінку в небезпечних ситуаціях:

1 група — під час повітряної тривоги;

2 група — у квартиру намагається проникнути злодій;

3 група — в будинку виникла пожежа.

Змодельуйте діалог із диспетчером служби 112. Що йому потрібно повідомити?

Поміркуйте, що означає вислів видатного вченого, митця і мислителя Леонардо да Вінчі.

ЗАПРОПОНОВАНО ЗАВДАННЯ, СПРЯМОВАНІ НА ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ УМІНЬ, МОТИВУВАННЯ УЧНІВ ДО ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ І БЕЗПЕЧНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ.

Найвища в світі цінність — жити, йти вдаль по вранішній росі, сміятись, плакати, любити і дивуватися красі.

Яке це щастя — в світі жити і відчувати смак життя, співати, мріяти, радіти й летіти в світле майбуття.

Яке це щастя — в світі жити!

Надія Красоткіна

Поміркуй, чому найбільшою цінністю для людини є життя.

Цінність — те, що має певну вартість, ціну; важливість, значущість чого-небудь.

В Основному законі нашої держави — Конституції України — зазначено, що людина, її життя і здоров'я є найвищою соціальною цінністю.

На жаль, багато людей задумуються про цінність життя тільки тоді, коли виникає серйозна загроза для здоров'я або коли воно майже втрачене.

Людина повинна дорожити своїм життям, адже воно неповторне.

Щодня ти перебуваєш у різних місцях: надворі, в приміщенні, у транспорті. Займаєшся різними видами діяльності — навчаєшся, працюєш, граєш тощо. Твоє життя значною мірою залежить від того, як ти дбаєш про власне здоров'я та безпеку.

Пригадай, що таке безпека. Які ситуації називають небезпечними?

Обговоріть, до яких наслідків можуть призвести вчинки зображених дітей. Як потрібно діяти в даних ситуаціях, щоб уникнути небезпеки?

Учись розпізнавати небезпеки та розуміти наслідки своїх дій, аби не створювати загрози здоров'ю та життю.

Із давніх-давен люди вчаться передбачати небезпечні ситуації, запобігати їм або їх уникати. Проте

ТВОРЧІ, ІГРОВІ ТА СИТУАТИВНІ ЗАВДАННЯ ТІСНО ПОВ'ЯЗАНІ З РЕАЛЬНИМ ЖИТТЯМ ШКОЛЯРІВ, ЗАОХОЧУЮТЬ ЇХ ДО ПІЗНАННЯ ДОВКІЛЛЯ І ДОТРИМАННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ.

Неповторність — особливості і певні властивості людини, які виявляються у рисах характеру, зовнішності, здібностях, поведінці.
Унікальний — незвичайний, рідкісний, винятковий, неповторний.

Вислови припущення, чи цікаво було б жити у світі, де всі люди однакові.

Ти знаєш, що ти — людина?
 Ти знаєш про це чи ні?
 Усмішка твоя — єдина,
 м'яка твоя — єдина,
 очі твої — одні.

Василь Симоненко

Поміркуй, яка головна думка вірша.

Спробуйте переконати одне одного, що ви неповторні. Якими здібностями та вміннями відрізняєтеся від інших?

Дмитрику, цього літа я навчилася грати у шахи. А чого навчився ти?

А я почав займатися йогою.

Виявляється, це дуже цікаво і корисно.

Розкажи, чого ти навчився/навчилася під час літніх канікул.

Створіть асоціативний куц «Людина».

Кожна людина потребує поваги та любові.

Поміркуй, як повинні вчинити діти в даних ситуаціях. Чому?

Творчі завдання

ІГРОВІ ЗАВДАННЯ, ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Проведіть гру «Запитання — відповідь». Перевірте одне в одного знання правил переходу вулиць і доріг.

Проведіть гру «Регульоване перехрестя».

1. Намалуйте крейдою на підлозі (на подвір'ї) перехрестя з переходами, «острівцями безпеки».
2. Оберіть ведучого — регулювальника.
3. Об'єднайтеся у дві групи: «пішоходи» і «транспорт».
4. Рух на перехресті розпочніть із сигналу регулювальника. Порухників Правил дорожнього руху регулювальник зупиняє свистком, називає їхні імена й забороняє продовжувати гру. Перемагають ті, хто жодного разу не порушить правил руху на перехресті.

Уявіть, що ви усім класом відправились на повітряній кулі на сафарі у парк Серенгеті. Позмагайтесь. Кожна група складає кросворд із назвами тварин, яких можна побачити у саванах на території парку, і пропонує його розв'язати іншій групі. Виграє та група, яка швидше виконає завдання.

Уявіть, що вам потрібно виступити на міжнародній конференції. Підготуйте виступ на тему: «Поділюсь любов'ю до України». Про що ви хотіли б дізнатися у своїх ровесників?

1 група — у Польщі; *2 група* — у Румунії; *3 група* — у Болгарії.

Пофантазуйте. Уявіть, що ви разом з альпіністами намагаєтесь досягти вершини Евересту. Використовуючи інформацію з додаткових джерел, складіть розповідь: *1 група* — про те, як необхідно одягнутися і яке знаряддя взяти; *2 група* — про небезпеки, які можуть чатувати на вашому шляху.

Пофантазуйте. Уявіть, що ви потрапили на полярну станцію. Що хотіли б досліджувати в Антарктиді: гірські породи, погоду, танення льодовиків, живу природу? Чому?

Пофантазуйте і намалуйте предмети майбутнього, в основі яких були б форми природних об'єктів: *1 група* — транспортний засіб; *2 група* — споруду; *3 група* — меблі.

Пофантазуйте, що відбудеться на Землі, якщо раптом згасне Сонце.

ЗАВДАННЯ НА МОДЕЛЮВАННЯ І ОБГОВОРЕННЯ СИТУАЦІЙ, РОЗІГРУВАННЯ СЦЕНОК, ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

? Розкажи, які ще правила етикету ти знаєш.

Пригадайте правила поведінки в громадських місцях. Розіграйте сценки: *1 група* — «В транспорті»; *2 група* — «Екскурсія в музей»; *3 група* — «У бібліотеці»; *4 група* — «У гостях».

Складіть поради, як уникати конфліктів.

Змодельуйте конфліктну ситуацію між однокласниками. Спробуйте їх примирити.

Змодельуйте ситуацію, виконуючи ролі (на вибір): учень — учителька, учитель — директорка школи, учитель — мама чи тато учня, учениця — директор школи, продавець — покупець, водій — поліцейська, водійка — пасажир, лікарка — пацієнт, пішохід — водій.

Оберіть одну із ситуацій та обговоріть її.

1 група. Учні йшли до лісу спочатку на південь, потім — на схід, далі — на північний схід. У яких напрямках вони повертатимуться, якщо підуть тим самим шляхом?

2 група. Дмитрик вирушив до стадіону, який розміщений на південному сході від будинку хлопчика. У якому напрямку йому потрібно буде повертатися додому?

3 група. У якому напрямку повертатиметься із прогулянки біля річки Наталочка, якщо річка протікає на північ від оселі дівчинки?

Складіть статті «конституції» вашого класного колективу. Врахуйте у ній не лише свої інтереси, але й інтереси вчителів і батьків, не тільки свої права, але й обов'язки.

Пригадайте правила поведінки та змодельуйте ситуації, якщо гроза застала вас:

1 група — у лісі; *2 група* — на відкритій місцевості; *3 група* — у горах; *4 група* — біля водойми.

Складіть за поданими малюнками розповідь про те, як первісні люди полювали на тварин.

Розкажіть за поданими ілюстраціями про значення Сонця для життя на Землі.

ПІДРУЧНИК ДАЄ МОЖЛИВІСТЬ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНО ПІДІЙТИ ДО ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ, ОРГАНІЗУВАТИ САМОСТІЙНУ РОБОТУ УЧНІВ (У ГРУПАХ, ПАРАХ, ІНДИВІДУАЛЬНО).

? Пригадай текст Державного Гімну України.

? Знайди в інтернет-джерелах інформацію про історію створення головної пісні нашої держави.

Мова

Найперше своє слово людина промовляє мовою, яку називають рідною, або материнською. Це мова, якою розмовляють у твоїй сім'ї. Окрім того, кожна держава має свою, офіційно визнану мову — державну, яку повинні знати всі громадяни.

В Україні державною мовою є українська, про що записано в Основному законі нашої держави — Конституції. Цією мовою видають закони й укази. Це мова державного радіо і телебачення. Нею навчаються студенти в університетах та учні у школах. Державна мова є рідною для більшості населення нашої країни. Обов'язок усіх громадян — вивчати її і добре володіти нею.

Українська мова за своєю милозвучністю посідає одне з перших місць у Європі. Її красу та співучість визнає весь світ.

Виконайте завдання: 1 група — складіть правила, яких потрібно дотримуватися під час виконання Гімну України; 2 група — назвіть події, коли виконують Гімн України; 3 група — поясніть, як ви розумієте зміст прислів'я: «Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається».

Перевір себе

1. Для чого людині потрібна держава?
2. Як називають основний закон держави?
3. Що належить до державних символів України?

Робота в групах

Робота в парах

Конституція встановлює такі громадянські обов'язки людини:

- шанувати державні символи;
- захищати Вітчизну, її незалежність;
- не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині;
- батькам утримувати дітей до їх повноліття;
- повнолітнім дітям піклуватися про своїх непрацездатних батьків;
- не посягати на права і свободи, честь і гідність інших громадян.

Пригадайте, які права мають діти. Яке право, на вашу думку, найголовніше?

Емблема Організації Об'єднаних Націй

Права дітей захищені законодавчо. Так, іще в 1989 році було складено Конвенцію ООН про права дитини. В Україні вона діє з 1991 року. Текст Конвенції сьогодні розміщено в Інтернеті. Кожна дитина має знати свої права і вміти їх захистити.

Окрім прав, діти також мають обов'язки. Наприклад, обов'язком дитини є навчання.

Конвенція — угода між державами. ООН (Організація Об'єднаних Націй) — міжнародна організація, створена для підтримання миру та безпеки у світі.

Доберіть прикметники до слова «учитель».

Змодельуйте ситуацію «Я — учитель» або «Я — учителька». Розкажіть у своїй групі про щось, чого інші не знають (наприклад, про улюблену книгу, цікаву подорож, пригоду на канікулах). Перевірте, чи уважно і вдумливо вас слухали однокласники, поставивши їм кілька запитань за змістом розповіді.

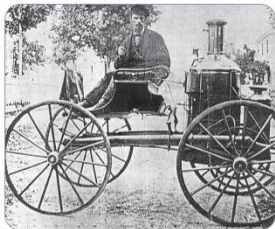
Назвіть недоліки та переваги професії водія.

Робота в парах, групах

Професія водія також дуже давня. Правда, спочатку водії «кермували» не автомобілем, а кінним екіпажем.

Робота в парах, групах

Сильвестр Роупер Говард (1823–1896), американський винахідник парових машин

Перші водії самохідного транспорту з'явилися у 18-му столітті. Але рухалися такі автомобілі трохи швидше, ніж людина ходить пішки.

Згодом виробництво автомобілів зробило великий крок уперед, і пасажери почали масово пересідати на колісний транспорт. А кінний екіпаж у наш час можна зустріти хіба що на атракціоні для туристів.

Як називають водіїв різних видів наземного, повітряного і водного транспорту?

Наука розвивається дуже стрімко. У передових державах уже почали випробовувати автомобілі, яким водій не потрібен. Пасажир вносить у комп'ютер адресу пункту призначення, а далі

Розглянь малюнок. Яке місце в Сонячній системі займає Сонце? Зверни увагу на форму тіл, які обертаються навколо Сонця. Назви ці тіла.

Будова Сонячної системи

Планети та їхні супутники — це холодні космічні тіла, які освітлюються й обігріваються Сонцем. Вони відбивають сонячне світло, що потрапляє на їхні поверхні, й тому на нічному небі нагадують яскраві зорі.

Поміркуйте, чому Земля не зіштовхується із Сонцем під час свого руху.

Дізнайтеся, які космічні тіла називають: *1 група* — астероїдами; *2 група* — метеороїдами; *3 група* — кометами.

Перевір себе

1. Що таке космічні тіла? Наведи приклади.
2. Чим відрізняються між собою небесні тіла?
3. Які тіла входять до складу Сонячної системи?
4. Як називають шлях, по якому планета рухається навколо Сонця?

Розкажіть за поданими світлинами, тварини яких груп одомашнені людиною.

На пасіці

На птицефабриці

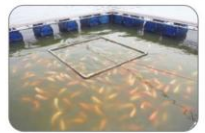
На конезаводі

На тваринницькій фермі

На пасовищі

У рибному господарстві

ІЛЮСТРАЦІЇ

Тварини Атлантичного океану

Летюча риба

Морська черепаха

Баракуда

Кит кашалот

Ціаня

Тунець

Обговоріть, до яких наслідків можуть призвести вчинки зображених дітей. Як потрібно діяти в даних ситуаціях, щоб уникнути небезпеки?

Складіть розповідь про використання природних багатств Світового океану людством за поданою схемою.

Видобування нафти й газу

Добування водоростей і перлів

Вилов риби і морепродуктів

Опріснення океанічної води

Використання природних багатств Світового океану

Одержання кухонної солі з морської води

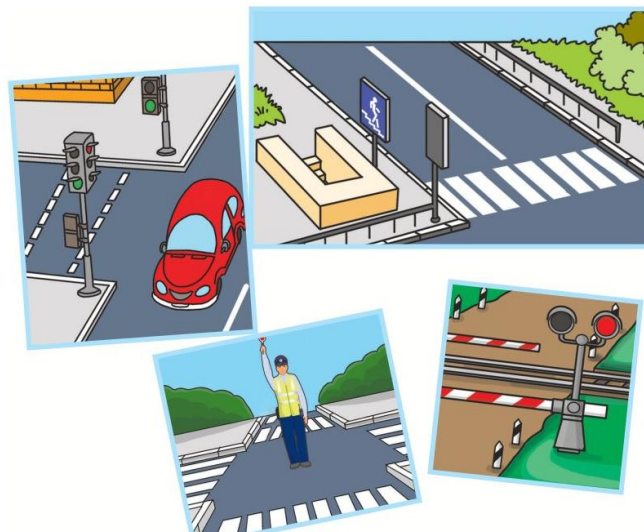

Перевезення водними шляхами вантажів і пасажирів

Спорудження електростанцій, які використовують енергію морських хвиль

Розкажіть за поданими ілюстраціями, що зроблено для безпеки руху пішоходів.

ПІДРУЧНИК МІСТИТЬ МАТЕРІАЛ, СПРЯМОВАНИЙ НА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ, ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВЗАЄМОДІЇ У СІМ'Ї, ШКОЛІ, КОЛЕКТИВІ; ВИРОБЛЕННЯ В УЧНІВ УМІНЬ ПРИЙМАТИ РІШЕННЯ ЩОДО ВЛАСНОЇ ПОВЕДІНКИ У РІЗНОМАНІТНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ.

Я СЕРЕД ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Роль спілкування в житті людини

Яке значення у взаєминах людей має спілкування?

Ти вже знаєш, що спілкування є однією з основних потреб людини.

Із раннього дитинства ми прагнемо спілкуватися не лише з членами родини, але й з іншими людьми. Особливо з тими, кому можна довіряти, хто завжди зрозуміє та підтримає, на кого можна покластися в будь-якій життєвій ситуації.

Пригадайте, які правила спілкування ви знаєте. Розіграйте діалог «Знайомство з ровесником/ровесницею».

Поміркуй, чому важливо вивчати іноземні мови.

Міцна дружба — джерело довголіття, вважають учені. Як показали їхні дослідження, люди, в яких є хороші друзі, живуть довше за тих, у кого їх немає.

Єдність несхожих

Ти любиш, коли падає сніг? Усе довкола вкривається білою м'якою ковдрою. Ти можеш кататися на санчатах і ковзанах, гратися в сніжки, дивитися, як у небі кружляють мільйони несхожих одна на одну чарівних сніжинок. «Сніжинки ж усі однакові», — заперечиш ти. Насправді, ні. Відомо, що, долаючи свій шлях з неба на землю, кожна сніжинка обростає унікальними візерунками. Всі вони різні — двох однакових сніжинок не знайти. А тепер візьми в жменю піску. Здавалося б, піщинки вже точно всі однаковісінькі. Але коли розглянути їх під мікроскопом, то з'ясується, що одна піщинка — це шматочок морської мушлі, друга — висушена багато століть тому риб'яча кістка, третя — крихітний шматочок черепащачого панцира. Усі вони відрізняються одна від одної не тільки за своїм походженням, а й за виглядом.

Оскільки навіть однакові на перший погляд речі виявляються такими різними, то що ж казати про людей! Зовні люди можуть бути трохи подібними одне на одного, а близнюки — видаватися геть однаковими. Але якщо пізнати людину ближче, ніби роздивитися сніжинку під мікроскопом, стане зрозуміло: кожна людина унікальна за своїм характером і внутрішнім світом. Іншої такої немає.

Марко Беденко

Поміркуй, що доводить автор у тексті. Чи погоджуєшся ти з його думкою?

У житті намагайся робити все для того, щоб стати людиною, гідною поваги. Виконуй золоте правило спілкування: поведься з іншими так, як бажаєш, щоб поводитися з тобою.

Перевір себе

1. Що є основою успішного спілкування?
2. Які правила спілкування ти знаєш?
3. Чому необхідно дотримуватися правил культурних взаємин людей?

Підсумуй свої знання

- Спілкування — одна з основних потреб людини.
- Повага — основа успішного спілкування.
- Золоте правило спілкування: поведься з іншими так, як бажаєш, щоб поводитися з тобою.

Культура поведінки. Правила етикету

Чому потрібно дотримуватися правил культурної поведінки?

Віддавна люди намагалися жити в злагоді та спокої у своїх сім'ях і громадах. Воєн їм вистачало і з ворогами. Тому й придумали правила культурної поведінки. Їх дотримання — ознака порядної цивілізованої людини.

Загалом поняття «культура поведінки» об'єднує всі сфери культури: правила поведінки в громадських місцях, взаємини між людьми, організацію особистого часу, естетичні смаки, етикет.

Дмитрику, а що означає слово «етикет»?

Етикет — це установлені норми поведінки і правила ввічливості в суспільстві.

Прочитай уривки з оповідання Всеволода Нестайка «Ляля Іванова і Туся Мороз». (Продовження знайди в додаткових джерелах.)

Ляля Іванова не просто собі Ляля Іванова, а онука відомого професора Іванова. А Туся Мороз — просто собі Туся Мороз.

...Якось, коли дівчатка йшли зі школи, Ляля раптом зупинилася й сказала:

— Тусько, понеси мій портфель трохи. Будь ласка!

Туся почервоніла, але взяла портфель і понесла...

Іншим разом, коли Лялі треба було витерти дошку, вона сказала:

— Тусько, витри дошку... Будь ласка!

Туся багато разів хотіла відмовитися, хотіла навіть посваритися з Лялею, але не могла наважитися. Не вистачало духу...

Об'єднайтесь у три групи і виконайте завдання.

1 група. Проаналізуйте поведінку Лялі Іванової. У чому проявляється її самовпевненість?

2 група. Чому Туся Мороз виконувала всі забаганки Лялі? Чи можна сказати, що в Тусі занижена самооцінка?

3 група. Чому однокласниці вирішили провчити Лялю? Яку роль у цій історії відіграв дідусь?

Прочитайте і обговоріть правила етикету.

- До незнайомих та старших людей потрібно звертатися на «Ви».
- Молодші повинні першими вітатися зі старшими.
- Хлопчик має першим привітатися з дівчинкою.
- Маленьким дітям, вагітним жінкам, людям похилого віку, людям з інвалідністю або будь-кому, хто потребує допомоги, треба поступатися місцем у громадських місцях.
- Спілкуючись, не варто кричати й надмірно жестикулювати.

Розкажи, які ще правила етикету ти знаєш.

Пригадайте правила поведінки в громадських місцях. Розіграйте сценки: 1 група — «У транспорті»; 2 група — «Екскурсія в музей»; 3 група — «У бібліотеці»; 4 група — «У гостях».

Прочитай уривок із вірша.

У гостях

У Віті — день народження.
Ми всі туди запрошені,
і ввечері, о шостій,
прийшли до нього в гості.
Нам відчинила двері
мала сестричка Віті
і зразу запитала:
— Хто ноги з вас не витер?

В нас килим не для того,
аби його бруднити.

Ану, біля порога
знімайте черевики!..

Та подарунки зразу
давайте, я схочу.

Та кришталеву вазу
не скиньте! Я вас знаю...

Ви думаете, просто
отак ходити в гості?!

Анатолій Костецький

Поміркуй, чи можна сестричку Віті вважати гостинною. Чому? Як ти розумієш слово «гостинність»?

Складіть (за вибором) правила гостинності або правила поведінки в гостях, використовуючи інтернет-джерела.

Поведінка — дзеркало, у якому кожен показує своє обличчя.

Перевір себе

1. Що таке культура поведінки?
2. Для чого потрібно знати і дотримуватися правил етикету?
3. Які правила етикету ти знаєш?

Підсумуй свої знання

- Для підтримання порядку в суспільстві людство здавна придумало закони і норми культури поведінки.
- Нехтування нормами поведінки і правилами етикету може відштовхнути від тебе людей.
- Культурна поведінка прикрашає людину, допомагає їй у спілкуванні з іншими.

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ КОМПОНЕНТ ПІДРУЧНИКА

Навіщо людині держава? Основні символи держави

? Що таке, на твою думку, держава? Які держави ти знаєш?

У давнину первісні люди жили родинними групами. Вони разом доглядали за дітьми, збирали рослини, боролись від хижаків, полювали на тварин, які перевершували їх силою та розмірами в десятки разів.

? Складіть за поданими малюнками розповідь про те, як первісні люди полювали на тварин.

Ілюстрації до книги Дж. Августи, Я. Філіпа «Мисливці на мамонтів та північних оленів».
Художник Зденек Буриан

Держава — влада, керівництво; апарат політичної влади в суспільстві.

Розкажи, у якій державі ти живеш. Хто президент України? Як називається український парламент?

Складіть статті «конституції» вашого класного колективу, враховуючи не лише власні інтереси, але й інтереси вчителів і батьків; не тільки свої права, але й обов'язки.

Пригадай, що належить до основних символів держави. Що ти знаєш про державні символи України?

Державний
Прапор України

Проект Великого
герба України

Побуває думка, що кольори Державного Прапора України символізують жовті поля пшениці й синє небо. Практика використання цих кольорів на стягах сягає сивої давнини. Так, іще в 15-му столітті львівські лицарі зображували жовтого лева на синьому тлі. І запорозькі козаки теж уподобали такі барви. Кожен козацький полк мав своє знамено, переважно синьо-жовтих відтінків.

Україна, як і будь-яка інша держава, має два герби — малий і великий. Малий герб — це добре відомий тобі жовтий тризуб на синьому щиті. Хоча затверджений він був у 1992 році, історія його походження почалася ще за часів князювання Володимира Великого. Тоді тризубець зображували на монетах і печатках. А ось Великий герб України існує поки у вигляді проекту.

38

Пригадай текст Державного Гімну України.

Знайди в інтернет-джерелах інформацію про історію створення головної пісні нашої держави.

Мова

Найперше своє слово людина промовляє мовою, яку називають рідною, або материнською. Це мова, якою розмовляють у твоїй сім'ї. Окрім того, кожна держава має свою, офіційно визнану мову — державну, яку повинні знати всі громадяни.

В Україні державною мовою є українська, про що записано в Основному законі нашої держави — Конституції. Цією мовою видають закони й укази. Це мова державного радіо і телебачення. Нею навчаються студенти в університетах та учні у школах. Державна мова є рідною для більшості населення нашої країни. Обов'язок усіх громадян — вивчати її і добре володіти нею.

Українська мова за своєю милозвучністю посідає одне з перших місць у Європі. Її красу та співучість визнає весь світ.

Виконайте завдання: 1 група — складіть правила, яких потрібно дотримуватися під час виконання Гімну України; 2 група — назвіть події, коли виконують Гімн України; 3 група — поясніть, як ви розумієте зміст прислів'я: «Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається».

Перевір себе

1. Для чого людині потрібна держава?
2. Як називають основний закон держави?
3. Що належить до державних символів України?

Турбота кожного про культурну спадщину і довкілля

? Що таке культура народу?

Кожен народ на Землі має свої неповторні риси і вирізняється з-поміж інших передусім культурою. Усе, що за багато поколінь створив народ, — звичаї та обряди, пісні й казки, картини художників і вироби народних майстрів, твори композиторів і письменників, архітектурні споруди та парки — є **культурною спадщиною**. Україна має дуже давню культуру, якій понад тисячу років. Свої витоки вона бере ще з Київської Русі — часів князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого.

«Весілля на Полтавщині».
Михайло Онацько

Стоянка первісної людини

Якщо комусь із вас доведеться побувати в Американському музеї природознавства, що в Нью-Йорку, на Мангеттені, то обов'язково запитайте: «Що в експозиції найдавніше?». Відповідь буде несподівана: вас приведуть до діорами, на якій увічнили фрагмент Десни, конструкцію житла, зроблену з кісток, муляжі чоловіка та жінки (ймовірних жителів того часу) із написом: «12 тисяч років до нашої ери, українське село».

Мезинський археологічний музей,
Чернігівська обл.

Отож, батьківщиною всесвітньо відомого поселення, якому близько 20 тисяч років, є територія сучасної України.

Фрагменти розкопок,
що зберігаються в музеї

Остеронь залізниць та автомобільних магістралей, серед глибоких байраків, що збігають до красуні Десни, загубилося село Мезин, де плин часу немовби зупинився.

Тут у старому житловому будинку розташований Мезинський археологічний музей — найбільший сільський музей у Європі. У ньому серед іншого експонується малюнок, нанесений на браслет із кістки мамонта. Його розшифровують як найдавніший календар.

Діорама — стрічкоподібна, зігнута півколом живописна картина з переднім наочним планом (макети споруд, реальні та бутафорські предмети).

Софійський собор

Серед збережених на теренах Східної Європи унікальних пам'яток архітектури собор Святої Софії у Києві є найдавнішим.

Тут відбувалися церемонії «посадження» князів на київський престол, прийоми іноземних послів. При Софійському соборі велося літописання, а за часів Ярослава Мудрого була створена перша відома в Київській Русі бібліотека.

Собор Святої Софії
у Києві

Собор Святої Софії занесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Він є державним музеєм-заповідником. З цієї причини у ньому заборонено проводити богослужіння. Винятком із цього правила є День

Незалежності України, коли в Софійському соборі представники різних релігійних конфесій здійснюють спільне богослужіння на честь України.

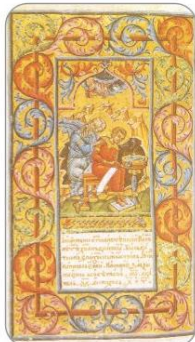

ЮНЕСКО (повна назва — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) — це міжнародна організація, покликана берегти й охороняти пам'ятки культури світового значення.

Поміркуй, чи може книга бути частиною культурної спадщини народу.

Пересопницьке Євангеліє — визначна рукописна пам'ятка староукраїнської літературної мови й мистецтва.

Пригадайте, які пам'ятки історії є у вашій місцевості. Розкажіть, що ви про них знаєте.

Обговоріть за поданими світлинами, які народні ремесла поширені в Україні. Чи можна їх вважати культурною спадщиною українського народу?

Знайди в додаткових джерелах оповідання Марії Шевчук «Рідна земля». Прочитай його.

Поміркуй, до чого закликає читачів авторка оповідання. Чому потрібно шанобливо ставитися до культурних скарбів та довілля?

Перевір себе

1. Що належить до культурної спадщини?
2. Які відомі тобі здобутки культури можна віднести до культурної спадщини українців?
3. Як ти можеш дбати про збереження культурних надбань свого народу?

Підсумуй свої знання

- Культурна спадщина — це створена минулими поколіннями частина матеріальної і духовної культури народу, що витримала випробування часом і передається нащадкам як щось цінне і шановане.
- Безцінним надбанням української культури є народне мистецтво та фольклор.
- Кожен українець повинен дбати про збереження культурної спадщини та довілля.

Зона широколистяних лісів і лісостеп

? Які природні зони є на території України?

Знайди на карті природних зон України зону широколистяних лісів і зону лісостепу. Яким кольором вони позначені? Що ти можеш розповісти про ці зони за картою?

На південь від зони мішаних лісів з'являється все більше безлісних ділянок. Цю територію називають **лісостепом**, бо тут чергуються ділянки лісу і степу.

На заході України розташована зона широколистяних лісів.

Я дізналася, що лісостепова зона займає майже третину площі України, її центральну частину.

Упродовж року в зоні широколистяних лісів і лісостепої зони випадає менше опадів, ніж на Поліссі. Зима помірно холодна, а літо тепле.

Територією цих зон протікає багато річок — **Дністер, Південний Буг, Дніпро, Сіверський Донець, Західний Буг** та їхні притоки. У зоні лісостепу розташоване **Кременчуцьке водосховище**.

Визнач за допомогою фізичної карти України, які форми земної поверхні характерні для зони лісостепу. Родовища яких корисних копалин є в цій зоні?

У межах зони широколистяних лісів та лісостепої зони лежать **Подільська й Придніпровська височини та Придніпровська низовина**.

Ці зони багаті на паливні корисні копалини — **буре вугілля, нафту й газ** та нерудні — **вапняки, піски і глини**.

Вирощування соняшнику

Активна господарська діяльність людей у зоні степу призвела до збіднення рослинного і тваринного світу. Для збереження степових ділянок у природному стані тут створено сім заповідників.

Визнач за допомогою карти природних зон України, які заповідники розташовані у зоні степу.

Найбільшими заповідниками степової зони є «**Асканія-Нова**», **Український степовий** і **Луганський**

Я з'ясував, що біосферний заповідник «Асканія-Нова» розташований на Херсонщині. Він належить до сотні великих заповідників і парків світу та є одним із семи природних чудес України.

Біосферний заповідник — природоохоронна науково-дослідна установа міжнародного значення.

На просторах заповідника, окрім типових мешканців степу, можна побачити тварин, завезених з різних куточків земної кулі. Це коні Пржевальського, зебу бізони, зебри, олені, антилопи, муфлони, страуси, фазани. Живе в заповіднику і фламінго — рідкісний залітний птах із великим тулубом рожевого кольору.

Дмитрику, надворі справжня весна! Щодня температура повітря піднімається.

Звідки у повітря температура? Воно що, захворіло?

Тобі вже відомо, що погода — це стан атмосфери біля поверхні Землі в певній місцевості у певний час. Погоду визначають температура повітря й атмосферний тиск, напрям і сила вітру, хмарність, опади.

Розкажи, якою буває погода в місцевості, де ти живеш.

Дізнайтеся із додаткових джерел, які вітри переважають у вашій місцевості. Які з них приносять посуху, а які — вологу? Чи може погода залежати від форм земної поверхні місцевості?

Перший сніг

Танення снігу

Грозові хмари

ЗМІСТ ПІДРУЧНИКА СПРИЯЄ ФОРМУВАННЮ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Підсумуй свої знання

- Історія створення перших держав сягає прадавніх часів.
- Для управління державою раз на кілька років громадяни колективним рішенням обирають керівників. Цей процес називають виборами.
- Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України, Державний Гімн України.
- Державною мовою в Україні є українська мова.

Мої громадянські права та обов'язки

Прочитай розповідь Дмитрика.

Я зібрався пограти з друзями у футбол, та мене зупинила сестричка.

— Якщо не погодишся з нами погратися, то ми тебе з квартири не випустимо! — з погрозою попередила вона.

— Не маєте права! Я вам не кріпак! Хочу — граюся, хочу — ні.

— Я з Дмитриком згоден, — підтвердив тато. — Ось якби ви жили 200 років тому і ти, Оленко, була господинею кріпаків, то могла б наказати їм гратися з тобою тоді, коли тобі захочеться. А в сучасному суспільстві все не так.

— Хіба я не можу погратися з Дмитриком? — не вгавала сестричка.

— Можеш, але тільки тоді, коли він сам цього захоче. Він має право відмовитися.

— А в мене що ж, нема ніяких прав?..

Кріпак — селянин, який був власністю поміщика за часів кріпацтва.

Поміркуй, чи має право дівчинка попросити Дмитрика погратися з нею. Чи має вона право примусити Дмитрика робити те, що хочеться їй? Де записані права та обов'язки громадян України?

Пригадайте, які права та обов'язки мають громадяни України.

Громадянські права — це група прав, які захищають особисту свободу людини, її незалежність як з боку держави, так і з боку інших людей. Основними громадянськими правами людини є:

- право на життя та його захист;
- право на повагу до людської гідності;
- право на свободу та особисту недоторканність;
- право на свободу думки і совісті;
- право на охорону здоров'я та медичну допомогу;
- право на освіту та працю;
- право на рівність усіх людей перед законом і судом.

На жаль, у житті часто трапляються порушення прав, тому за їх дотримання потрібно боротися: звертатися за допомогою до людей, громадських організацій, державної влади.

Із правами нерозривно пов'язані обов'язки громадян. Кожна людина зобов'язана виконувати їх, щоби не завдавати шкоди державі, суспільству.

Конституція встановлює такі громадянські обов'язки людини:

- шанувати державні символи;
- захищати Вітчизну, її незалежність;
- не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині;
- батькам утримувати дітей до їх повноліття;
- повнолітнім дітям піклуватися про своїх непрацездатних батьків;
- не посягати на права і свободи, честь і гідність інших громадян.

Пригадайте, які права мають діти. Яке право, на вашу думку, найголовніше?

Емблема Організації Об'єднаних Націй

Права дітей захищені законодавчо. Так, іще в 1989 році було складено Конвенцію ООН про права дитини. В Україні вона діє з 1991 року. Текст Конвенції сьогодні розміщено в Інтернеті. Кожна дитина має знати свої права і вміти їх захистити.

Окрім прав, діти також мають обов'язки. Наприклад, обов'язком дитини є навчання.

Конвенція — угода між державами. **ООН (Організація Об'єднаних Націй)** — міжнародна організація, створена для підтримання миру та безпеки у світі.

Обговоріть, які права порушуються щодо зображених казкових героїв. Складіть поради для потерпілих.

Ілюстрація до казки
«Лисиця та заєць».
Художник
Олег Кіналь

Ілюстрація до казки
«Червона Шапочка».
Художник
Олег Кіналь

Ілюстрація до казки
«Фарбований Лис».
Художник
Олег Кіналь

Перевір себе

1. Що таке громадянські права? Назви їх.
2. Якими громадянськими правами користуєшся ти і члени твоєї родини?
3. Чому обов'язки громадян тісно пов'язані з їхніми правами?
4. Як батьки або рідні турбуються про тебе?
5. Розкажи про свої обов'язки як члена сім'ї, учня/учениці класу, громадянина/громадянки України.

Підсумуй свої знання

- Громадянські права — це група прав, які захищають незалежність людини, її індивідуальну свободу. Крім прав, кожна людина має ще й обов'язки.
- Головний обов'язок кожного — не порушувати і не утискати права іншої людини.
- Конституція України визначає не тільки державний устрій, а також права та обов'язки громадян.

Приклади правопорушень серед дітей та відповідальність за їх скоєння

Поміркуй, чи всі в нашій державі дотримуються законів. Наведи приклади із життя. Що відбувається з людьми, які не поважають законів? Що таке правопорушення?

Якщо ти порушиш якесь правило етикету, то можеш викликати в інших людей хіба сміх чи осуд. Але є вчинки, що матимуть дуже сумні наслідки і для тебе, і для твоїх рідних.

Наприклад, діти відпочивали на узліссі. Поряд колосилося поле стиглої пшениці. Хлопці розпалили вогнище і пекли на ньому картоплю та яблука. Через необережність полум'я перекинулося на пшеничний лан. Близько гектара поля було вкрито попелом і сажею. Інший випадок: школярі заради розваги порізали обшивку сидіння у тролейбусі та розмалювали фарбою з балончика стіну будинку.

Такі вчинки називають правопорушеннями, тому що вони порушують правила життя у суспільстві.

Правопорушення — порушення прав інших людей; поведінка, наслідки якої завдають шкоди іншим.

Обговоріть, чи повинні діти відповідати за скоєні правопорушення так само, як дорослі.

Сьогодні в Україні вік, із якого настає кримінальна відповідальність за свої вчинки відповідно до закону, становить 14 років. До цього часу дитину не мають права ув'язнити. Тому відповідають за вчинки малолітніх правопорушників їхні бать-

ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ ТА ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Гроші. Планування бюджету

Що таке гроші? Чи завжди вони існували?

Якщо взяти до уваги усю історію людства, то з'ясується, що гроші існували не завжди. До їх появи люди просто міняли один товар на інший. Такий обмін зараз називають **бартером**. Але із плином часу кількість товарів збільшувалася, і обмінювати речі ставало дедалі важче. Власник необхідної комусь речі не обов'язково потребував того, що йому пропонували. Тому з'явився товар-посередник, на який усі залюбки обмінювали свої товари. Цим товаром стали гроші.

Розглянь світлини і розкажи історію виникнення грошей.

Звичний для нас зовнішній вигляд грошей — це монети й купюри. На кожній із них зазначено числовий номінал, який вказує на вартість монети чи банкноти. Грошима ми розраховуємося не тільки за товари, а й за послуги.

Обговоріть описані ситуації.

1) Зошит коштує 5 гривень. Запропонуйте кілька варіантів, як заплатити за нього українськими монетами без решти.

2) Наталочка і Дмитрик купили у водія автобуса квитки по 16 гривень. Наталочка розрахувалася двома 10-гривневими монетами, а Дмитрик — банкнотою 50 гривень. Яку суму решти дав водій кожному з них?

Поміркуй, звідки у сім'ї беруться гроші. Що таке, на твою думку, сімейний бюджет?

Ти знаєш, що в кожній сім'ї дорослі працюють і за свою працю отримують заробітну плату. Її розмір залежить від складності роботи.

Розгляньте зразок сімейного бюджету. Проаналізуйте таблицю і розкажіть, які грошові доходи та витрати цієї сім'ї. Поділіться своїми враженнями від спільної роботи.

Сімейний бюджет

Доходи	Витрати
Прибуток від підприємницької діяльності тата	<ul style="list-style-type: none"> • На харчування • На одяг та взуття • На оплату комунальних послуг, транспорт • На навчання, гуртки та лікування • На книги, іграшки • На відвідування кінотеатрів, музеїв • На відпочинок, туристичні поїздки
Заробітна плата мами	
Стипендія сина	
Пенсія бабусі	
Пенсія дідуся	
Овочі та фрукти, вирощені на власному городі	

Усі сімейні витрати можна розділити на групи.

Щомісячні витрати ідуть на оплату комунальних послуг, продуктів харчування, транспорту, телефону, дитячого садка, гуртків тощо.

Щорічні витрати — це те, на що витрачають гроші раз на рік. Наприклад, сплата податків чи відпочинок під час відпустки.

Змінними називають витрати, що виникають у міру необхідності (наприклад, купівля ліків), або планові витрати за умови вільних коштів (наприклад, придбання нового телевізора через два місяці). Сюди ж можна віднести витрати на придбання подарунків для рідних та друзів, канцелярських товарів та дрібні, або як їх іще називають, кишенькові витрати.

До **сезонних** витрат належать кошти, витрачені на сезонний одяг, підручники та посібники для школи, дитячий оздоровчий табір тощо.

Поміркуй, чому одні люди працюють, отримують непоганий дохід, та грошей інколи не вистачає до зарплати, а інші ніби й отримують менше, але завжди при грошах.

Бюджет можна уявити у вигляді терезів. На одній чаші — доходи, а на іншу поступово кладуть витрати так, щоб чаші зрівноважити. Складність полягає в тому, що витрат дуже багато, і важливо спочатку обрати необхідні, тоді — важливі, а вже потім — бажані. Сплановані витрати не повинні перевищувати доходів сім'ї. Інакше утворяться борги.

Якщо «терези» перебувають у рівновазі (тобто поточні витрати дорівнюють доходам), то сім'ї буде вистачати на все, що їй по кишені.

Розкажи, як ти можеш допомогти батькам заощадити гроші.

Складіть поради, як правильно розпорядитися кишеньковими грошима.

Потрібно планувати сімейний бюджет і контролювати витрати, аби не потрапити у фінансову скруту.

Перевір себе

1. Що таке гроші? Як вони з'явилися?
2. Що є основним джерелом доходів твоєї сім'ї?
3. Які витрати у твоїй сім'ї належать до щомісячних?
4. Як економлять гроші у твоїй сім'ї?

Підсумуй свої знання

- Гроші розраховуються не тільки за товари, але й за послуги.
- Розмір заробітної плати залежить від складності роботи.
- До витрат потрібно підходити з розумом та знати правила економії, які допоможуть заощадити кошти.

ДЛЯ ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ ТА ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ ЗАПРОПОНОВАНО РУБРИКУ «ПІДСУМОВУЄМО РАЗОМ».

Підсумовуємо разом

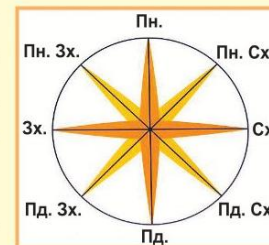
- Чому найбільшою цінністю для людини є життя?
- Назви зображені дорожні знаки. Поясни, що вони означають.

- Які риси характеру допоможуть тобі стати успішною людиною?
- На с. 29–32 знайди відповідь на запитання: «Що таке етикет?».
- Для чого людині потрібна держава?
- Продовж речення: «Основними громадянськими правами людини є ...».
- На с. 58–61 знайди малюнок, із якого взято цей фрагмент. Що він ілюструє?
- Назви планети, які входять до складу Сонячної системи.
- На с. 86–89 знайди відповідь на запитання: «Хто сконструював перший космічний корабель?».
- На які теплові пояси поділяють поверхню Землі?
- Що таке Галактика?

- На с. 91–92 прочитай статтю, яку ілюструє цей малюнок.
- На с. 103–105 знайди відповідь на запитання: «Для чого потрібен масштаб?».
- Які океани утворюють Світовий океан?

- Назви материки Землі.
- Продовж речення: «Більша частина Тихого океану розташована в ...».
- На с. 132–135 знайди відповідь на запитання: «Як називають найтеплішу морську течію нашої планети?».
- Який океан найсолоніший?
- Де розташований Північний Льодовитий океан?
- На с. 147–150 відшукай і прочитай статтю, яку ілюструє ця світлина.
- Якій державі належить Антарктида?

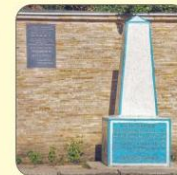
Оціни свої досягнення. На які запитання ти зміг/змогла дати відповідь, а які викликали труднощі? Поміркуй, чому. Що ти зробиш для того, аби поліпшити свої результати?

Підсумовуємо разом

- Яка країна розташована на материкі Австралія? Яке місто є її столицею?
- Продовж речення: «Тварин, які народжують своїх малят крихітними і виношують їх у складці шкіри на животі, називають ...».
- На с. 14 знайди малюнок, із якого взято цей фрагмент. Що він ілюструє?
- Назви природні зони Африки.
- Де розташована Південна Америка?
- На с. 31 знайди відповідь на запитання: «Які рідкісні тварини живуть в Андах?».
- У яких теплових поясах розташована Північна Америка?
- Розшифруй анаграми — назви рослин і тварин Північної Америки.
АЮК ЗОНБІ ВААГА ЯВОКЕС СНУКС
- Продовж речення: «Найбільший материк Землі — ... ».
- Розглянь світлина. Які рослини і тварини Євразії на них зображені?

- На с. 62 відшукай і прочитай, що ілюструє ця світлина.
- Назви найбільші річки України.
- Доповни речення: «В Україні є ... моря та ... гори».
- Які природні зони є в Україні?
- Назви найбільші заповідники України.
- Назви галузі промисловості України.
- Розглянь світлини. Назви галузі тваринництва, які розвинені в Україні.

- На с. 137 знайди відповідь на запитання: «Що таке біоніка?».
- Назви винаходи 20-го століття, які змінили світ.
- Що означає слово «Грінпіс» (Greenpeace)? Прочитай статтю на с. 147–148 .
- Назви основні правила безпеки під час відпочинку на природі.

Оціни свої досягнення. На які запитання ти зміг/змогла дати відповідь, а які викликали труднощі? Поміркуй, чому. Що ти зробиш для того, аби поліпшити свої результати?

У ПІДРУЧНИКУ Є ПОСИЛАННЯ НА ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ ТА РЕСУРСИ, ЩО ПІДСИЛЮЮТЬ ДІЯЛЬНІСНУ СКЛАДОВУ ТА ДОСЯГНЕННЯ УЧНЯМИ Й УЧЕНИЦЯМИ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ. ЗАПРОПОНОВАНО ІНТЕРАКТИВНІ ВПРАВИ, МУЛЬТИМЕДІЙНІ МАТЕРІАЛИ, ДОСТУПНІ ЧЕРЕЗ QR-КОДИ.

Рослинний і тваринний світ Австралії

? Що тобі відомо про живу природу Австралії?

Розглянь карту природних зон світу. Які природні зони є на материк Австралія?

Рослинний і тваринний світ Австралії дуже своєрідний. На крайньому південному заході і крайньому південному сході материка ростуть евкаліптові ліси. Там простягається зона **вічно-зелених твердолистих лісів**. Евкаліпт — вічнозелена рослина — символ Австралії. Завдяки величезному корінню ця рослина вбирає дуже багато води з ґрунту. Серед евкаліптів є і карликові види у вигляді невеликих кущиків, і велетенські дерева заввишки понад 100 метрів.

В енциклопедії я прочитала, що довге листя евкаліпта повернуто ребром до сонця. Воно майже повністю пропускає світло, тому дерево утворює значно меншу тінь порівняно з іншими деревами.

Північну та північно-східну частини материка займають **вологі екваторіальні та перемінно-вологі ліси**. Окрім евкаліптів, там зростають пальми, деревоподібні папороті, фікуси.

Рослини австралійських лісів

Евкаліпти

Пальма

Папороть деревоподібна

Фікус

Пригадайте правила переходу вулиць і доріг. Складіть «Пам'ятку пішохода». Обміняйтеся пам'ятками і доповніть їх. Оцініть роботу кожної групи.

Знайдіть і покажіть на фізичній карті півкуль Південну Америку. У яких півкулях розташований материк? Які океани його омивають? Які форми земної поверхні переважають на континенті? Які тут є водойми?

Знайди на фізичній карті півкуль гори і рівнини. Визнач, які з цих форм земної поверхні займають більшу площу суходолу.

Е-ДОДАТОК МІСТИТЬ ЗАВДАННЯ РІЗНИХ ТИПІВ СКЛАДНОСТІ ДЛЯ САМООЦІНЮВАННЯ УЧНІВ, ЗОКРЕМА Й ДОСЛІДНИЦЬКІ, ПІЗНАВАЛЬНІ, ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ.

2. Велике космічне тіло, яке рухається навколо Сонця, — це ...

зоря	планета	метеорит
------	---------	----------

4. Найбільше сонячного світла й тепла земна поверхня отримує у ...

холодних поясах Землі	жаркому поясі Землі	помірних поясах Землі
-----------------------	---------------------	-----------------------

5. У помірному тепловому поясі спостерігається закономірність: чим ближче до жаркого поясу, тим літо ...

триваліше і холодніше	менш тривале і тепліше	триваліше і тепліше
-----------------------	------------------------	---------------------

 Виконай завдання (за вибором), використовуючи додаткові джерела інформації:

- 1) підготуй повідомлення про одну із тварин Північної Америки;
- 2) виготов лепбук для дошкільнят «Цікаві тварини Північної Америки»;
- 3) склади кросворд «Північна Америка».

 Дізнайся (за вибором), використовуючи інтернет-джерела: 1) яка найдовша річка Європи; 2) яке найбільше прісноводне озеро Європи; 3) яка найбільша за площею і за кількістю населення країна Європи.

 Визнач за допомогою фізичної карти України, які нерудні корисні копалини є на території нашої держави. Як позначають їх родовища на карті?

Е-ДОДАТОК ЗАБЕЗПЕЧУЄ МОЖЛИВІСТЬ ПЕРЕГЛЯДУ ВІДЕО, ЗОБРАЖЕНЬ.

Пригадайте, які права мають діти. Яке право, на вашу думку, найголовніше?

Емблема
Організації
Об'єднаних
Націй

Права дітей захищені законодавчо. Так, іще в 1989 році було складено Конвенцію ООН про права дитини. В Україні вона діє з 1991 року. Текст Конвенції сьогодні розміщено в Інтернеті. Кожна дитина має знати свої права і вміти їх захистити.

Окрім прав, діти також мають обов'язки. Наприклад, обов'язком дитини є навчання.

? **Що таке культура народу?**

Кожен народ на Землі має свої неповторні риси і вирізняється з-поміж інших передусім культурою. Усе, що за багато поколінь створив народ, — звичаї та обряди, пісні й казки, картини художників і вироби народних майстрів, твори композиторів і письменників, архітектурні споруди та парки — є **культурною спадщиною**. Україна має дуже давню культуру, якій понад тисячу років. Свої витоки вона бере ще з Київської Русі — часів князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого.

«Весілля на Полтавщині».
Михайло Онацько

Розглянь зображення рідкісних рослин, що охороняються в зоні мішаних лісів. Запам'ятай їхні назви.

Розглянь світлини. Знайди ці річки на фізичній карті України. Простеж по карті, куди вони впадають. Правильно покажуй річку на карті: від витоку до гирла.

Річки України

Дніпро

Південний Буг

Сіверський Донець

Дністер

ДЯКУЄМО ЗА УВАГУ!